

Voicing, participatie en het leren omgaan met verschillen

**De stem van leerlingen en leerkrachten als basis voor de ontwikkeling
van democratisch burgerschap**

Facilitair kader Burgerschap

Project Meesterdocent voor het VMBO

Dr. Hans Schuman (HU) en Dr. Nicolien Montessori (HU)
In samenwerking met Dr. S. Verhagen (HU) en Ir. Joke Huisman (ECBO)
Utrecht, 24 juni 2009
Faculteit Educatie, Hogeschool Utrecht.

Korte toelichting op de ontstaansgeschiedenis

“De schoolleiders van het Utrechts VMBO vechten voor de realisatie van een gemeenschappelijke droom; ‘Grootstedelijk toponderwijs’. Onderwijs op maat voor een doelgroep kinderen die recht heeft op optimale ontplooiingskansen in onze complexe grootstedelijke samenleving. De talenten van de Utrechtse VMBO-leerlingen dienen optimaal te worden ondersteund door onderwijs, dat steeds weer kijkt naar de mogelijkheden van onze Utrechtse leerlingen en een aanbod realiseert dat bij hen past. Hiervoor zijn ‘Meester-Docenten’ nodig. De Meester-Docent is de ideale leerkracht van het VMBO. Met Meester-Docenten bedoelen wij onderwijzend personeel dat beschikt over kwaliteiten aansluitend op die van de meester/juf van de basisschool met betrekking tot reken/taal/burgerschap didactiek en pedagogiek, maar tegelijkertijd ook in staat is inspirerend een VMBO leergebied bij de leerlingen aan te leren” (Projectplan Meesterdocent voor het stedelijk VMBO, p.2).

In dit projectvoorstel gaat het om deskundigheidsbevordering van VMBO docenten op drie thema’s: taal, rekenen en burgerschap.

In dit voorstel voor een facilitair kader richten wij ons op het thema Burgerschap. In het projectplan staat hierover:

“Goed onderwijs bereidt leerlingen voor op hun rol in en bijdrage aan de samenleving. Daarom moeten scholen sinds 1 februari 2006 in het onderwijs aandacht besteden aan actief burgerschap en integratie. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het aanleren van sociale vaardigheden, van kennis van en participatie in de democratische rechtstaat en om orde, netheid en discipline. En ook om het leveren van een bijdrage aan de samenleving”(Idem, p.4).

Vertrekpunt voor dit facilitair kader zijn de inhoud van de examenprogramma’s 1 en 2 voor het vak maatschappijleer. De zes algemene doelen uit de preambule voor alle vakken en sectoren in het VMBO gelden ook hier onverkort: werken aan vakoverstijgende thema’s, leren uitvoeren, leren leren, leren communiceren, leren reflecteren op het leer- en werkproces en leren reflecteren op de toekomst. Hiermee wordt het heden expliciet gekoppeld aan de toekomst. Leren is niet alleen gericht op het hier en nu, maar ook op straks en later, wanneer jongeren invulling geven aan hun maatschappelijke opdracht: participeren in een samenleving die wordt gekenmerkt door complexiteit en diversiteit, op basis van dialoog en uitwisseling.

Dit vindt zijn weerklank in thema’s uit Maatschappijleer 1 (zoals Cultuur en socialisatie; Sociale verschillen; Macht en zeggenschap; en Beeldvorming en stereotypering) en Maatschappijleer 2 (zoals Politiek en beleid; Mens en werk; en de Multiculturele samenleving).

Voor een VMBO school die actief met alle betrokkenen haar leerlingen wil helpen zich actief voor te bereiden op het burger-zijn in een complexe, dynamische en kleurrijke samenleving, is ons inziens meer nodig: VMBO scholen zullen zelf een eigentijdse en contextspecifieke invulling van dit thema moeten vormgeven, gericht op een stem geven aan alle betrokkenen, niet in de laatste plaats leerlingen, leerkrachten en ouders, via processen van uitwisseling en dialoog.

Dit proberen wij in dit voorstel verder uit te werken en te onderbouwen.

Expertmeeting

Op 3 juni heeft een expertmeeting plaatsgevonden met directieleden van VMBO scholen uit Utrecht, medewerkers van de Faculteit Educatie van Hogeschool Utrecht en diverse deskundigen op het thema (zie Bijlage 1 voor de namenlijst). In deze expertmeeting is uitgebreid met elkaar het thema Burgerschap verkend en besproken en hebben Nicolien Montessori en Hans Schuman de opdracht gekregen een kader te beschrijven voor het thema Burgerschap ten behoeve van het project Meesterdocent voor het VMBO.

Facilitair kader democratisch burgerschap VMBO project.

Wij zijn van mening dat het niet mogelijk en niet wenselijk is een normatief kader voor het thema Burgerschap te beschrijven waar alle deelnemende scholen zich aan zouden verbinden. Tijdens de expertmeeting werd vastgesteld dat voor het thema Burgerschap de verwevenheid tussen schoolvisie, schoolcultuur en schoolorganisatie van primair belang is. Om deze reden doen wij een voorstel voor een *facilitair* kader dat de deelnemende scholen de mogelijkheid moet bieden om het normatieve kader (dat naast algemene uitgangspunten ook per school eigen keuzes zal bevatten) vast te stellen. Wij denken dat hierdoor scholen eigenaar kunnen worden van zowel het proces als de uitkomsten. Wij doen een voorstel voor een zelfscholingstraject waar gewenst met ondersteuning van externe deskundigen en begeleiders in drie fasen.

Hieraan vooraf gaat een verkenning van:

- De noodzaak van burgerschap - Waarom is dit thema juist nu zo actueel?
- Het programma de Vreedzame school als voorbeeld van een, in het Utrechtse ontwikkeld programma, om gericht te werken aan de ontwikkeling van burgerschap bij basisschoolleerlingen.
- Aansprekend opvoeden de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling pleit voor verdichting van de opvoeding.
- Leren, loopbaan en burgerschap waarin de kerntaken beschreven waar studenten in het MBO mee te maken krijgen wanneer het gaat om hun ontwikkeling tot burger in de Nederlandse samenleving en de competenties die zij zich in dit proces eigen moeten maken

De noodzaak van burgerschap

In de expertmeeting werd de vraag gesteld waarom het thema Burgerschap nu zo prominent op de onderwijsagenda staat, niet alleen van de landelijke overheid, maar ook van de lokale overheden en van het onderwijs zelf. Neemt het aantal mensen dat zich in de publieke niet kan gedragen toe? Wil de samenleving vooral orde, rust en veiligheid? Willen we leerlingen gelukkiger maken? Of willen we leerlingen beter ondersteunen zich voor te bereiden op een steeds complexer wordende samenleving?

In de toelichting op het programma 'De vreedzame school' (Castelijn, Pauw en van Sonderen, 2006) staat: "Een van de grootste zorgen voor burgers en overheid de laatste jaren is de toename van criminaliteit, afnemend normbesef en geweld en de daarmee

gepaard gaande gevoelens van onveiligheid in de samenleving” (p.201). Deze problematiek kan begrepen worden vanuit de toenemende (etnische) pluraliteit in de moderne samenleving. De toename van migranten, zowel als de eigenschappen van de tegenwoordige vormen van migratie zijn veranderd. Volgens Scheffer (2007:36-42) zit hem het verschil met oude migratie in drie factoren: a) m.u.v. Spanje heeft Europa nooit ervaring gehad met de intrede op grote schaal van de Islam; b) er is nu vaak sprake van werkloosheid waardoor migranten in een situatie van gesubsidieerd isolement terecht komen; c) door de moderne communicatie-mogelijkheden blijft de migrant verbonden met de thuiscultuur en wordt een transnationale burger, dwz. Iemand die in meerdere samenlevingen tegelijk aanwezig is. Dit alles leidt tot dusdanige wijzigingen in onze hedendaagse samenleving, dat het nodig wordt om het thema burgerschap te heroverwegen. Het leren omgaan met verschillen, het thema van dit project, wordt een noodzakelijke vaardigheid. Tegelijkertijd heeft er zich binnen de inrichting van onze maatschappij een wijziging voltrokken. De beschermende verzorgingsstaat heeft plaatsgemaakt voor een activerende participatiesamenleving. Mede om deze reden is het eveneens van groot belang om aandacht te besteden aan het verbeteren van de aansluiting met de arbeidsmarkt. Het verdient aanbeveling om in het kader van dit project aandacht te besteden aan thema's als toekomstplanning (verder studeren of werken), stagemogelijkheden en dergelijke.

De vreedzame school

Binnen een aantal Utrechtse basisscholen wordt gewerkt met het programma de Vreedzame School. Dit programma biedt ons inziens uitgangspunten en ingrediënten die ook bruikbaar zijn voor scholen voor voortgezet onderwijs.

Binnen het programma de Vreedzame school is gekozen voor één centraal thema:

Hoe lossen we conflicten die zich steeds weer voordoen op een andere manier op, zonder verbaal of fysiek geweld?

De onderbouwing voor één helder en centraal thema te kiezen komt uit onderzoek waaruit blijkt dat een onderwijsvernieuwing meer kans van slagen heeft als de doelstelling helder en eenduidig geformuleerd is (anders leren omgaan met conflicten) en als de gewenste opbrengsten zichtbaar te maken zijn (minder verbaal en fysiek geweld en meer voorbeelden waarin alle betrokkenen via dialoog en onderhandelingen tot oplossingen komen) (Idem). Onderzoek van Prins (1995) wordt aangehaald waarin gesuggereerd wordt dat de effecten van breed opgezette programma's voor sociaal-emotionele ontwikkeling maar beperkt generaliseerbaar en houdbaar zijn (Idem).

De doelen van het programma De vreedzame school zijn:

- Verandering van de schoolcultuur in de richting van de school als een democratische gemeenschap.
- Vergroting van de sociale competentie van personeelsleden, leerlingen en ouders.
- Vergroting van de verantwoordelijkheid van leerlingen voor een veilig klimaat op school en in de klas.

- Minder conflicten en ordeverstoringen; en een beter leef- en werkklimaat in de school.
- Verbetering van het groepsklimaat: betere relaties binnen de groep en meer respect en waardering voor verschillen (Idem, p.203).

Deze doelen hangen met elkaar samen. Kernbegrip is de *democratische school*. Vragen die scholen zichzelf kunnen (en wellicht moeten) stellen: Wat verstaan wij onder een democratische school? Welke rollen spelen de verschillende stakeholders in een school die zich democratisch noemt? Welke waarden zijn hierbij belangrijk? Wie draagt op welke manier verantwoordelijkheid? Hoe zit het met rechten en plichten? Wat betekent een democratische school willen zijn voor onze schoolcultuur, onze visie op onderwijs, onze schoolorganisatie en ons onderwijsprogramma? Wat is de betekenis die wij willen geven aan het gegeven dat onze school zich in deze wijk bevindt en dat wij werken met deze leerlingen en hun ouders? En tenslotte: wat levert het bezig zijn met dit soort vragen de school en alle betrokkenen op?

Aansprekend opvoeden

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2001) noemt in haar nota ‘*Aansprekend opvoeden*’ drie peilers waarop de ontwikkeling van sociale verbondenheid (als fundament voor aansprekend opvoeden en de ontwikkeling van een democratische gemeenschap) gestoeld is:

- Verdichting van de opvoeding en persoonlijke nabijheid en gekendheid, hetgeen pleit voor een ‘whole school approach’ waar het gaat om de ontwikkeling van burgerschap: van de conciërge tot de directeur en van leerlingen in de school tot de mensen die deel uitmaken van de ervarings- en belevingswereld van de leerlingen buiten de school. Belangrijk doel hiervan is doorbreking van anonimiteit en massaliteit.
- Sturing via dialoog, dat wil zeggen jongeren werkelijk mee laten praten en invloed laten uitoefenen wat betreft alle facetten van het schoolleven, waardoor ruimte ontstaat voor differentiatie en de ontwikkeling van eigenheid.
- Identificatie met een gemeenschap, waarbij zowel de school als gemeenschap wordt gewaardeerd en ontwikkeld, als de leefomgeving van de jongeren: hun gezin, de buurt waarin ze wonen en de stad waar ze deel uit van maken. Hierdoor ontstaan samenhang en verbondenheid (connectedness), maar ook een gerichtheid op andere gemeenschappen (netwerken van opvoedingscontexten).

De raad pleit voor een aansprekende pedagogische infrastructuur van onder andere het conglomeraat van ouders, gezinnen, scholen, kinderopvanginstellingen, buurten, clubs en verenigingen. Aansprekend opvoeden is een opvoeding die:

- kinderen en jeugdigen aanspreekt omdat zij aansluit bij hun belevingswereld;
- jeugdigen aanspreekt op hun verantwoordelijkheid en medeburgerschap; en

- burgers, instellingen en overheden aanspreekt op hun gedeelde opvoedingsverantwoordelijkheid (Idem).

Leren, loopbaan en burgerschap

In het document *Leren, Loopbaan en Burgerschap* (Gemeenschappelijk Procesmanagement Competentiegericht Beroepsonderwijs, 2007) wordt duidelijk gemaakt wat van MBO studenten verlangd wordt, naast de eisen die gesteld worden om in een bepaald beroep aan de slag te kunnen gaan, om hun diploma te behalen. De titel maakt duidelijk dat uitgegaan wordt van samenhang en van een ontwikkelingsproces. Burgerschap ontwikkelen leerlingen niet op een eiland, maar in betekenisvolle contexten, te beginnen op school. Burgerschap komt hen ook niet aanwaaien; ze moeten er moeite voor doen en erin investeren en hebben hierbij ondersteuning nodig van hun omgeving. In dit document wordt de definitie van de Onderwijsraad gehanteerd met betrekking tot burgerschap:

"een formele juridisch-politieke status, inhoudend het samenstel van specifieke rechten en plichten die verbonden zijn aan het hebben van de nationaliteit van een bepaalde staat, het zijn van staatsburger van die staat....Daarnaast betreft burgerschap de bereidheid en het vermogen onderdeel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren" (Onderwijsraad, 2003, p. 9-10).

Voor het MBO zijn op basis van deze definitie drie domeinen van burgerschap vastgesteld:

- Het politieke domein dat zich richt op de rechten en plichten van de burger deel te nemen aan de politieke besluitvorming.
- Het sociaal-culturele domein dat zich richt op het deel uitmaken van een gemeenschap en de uitdaging een actieve bijdrage te leveren aan de instandhouding en verdere ontwikkeling ervan.
- Het economische domein dat zich richt op deelname aan het arbeidsproces en zich gedragen als consument (Gemeenschappelijk Procesmanagement Competentiegericht Beroepsonderwijs, 2007, p.5).

Dit document biedt ons inziens ook een helder kader voor het VMBO waar het gaat om zicht te krijgen welke kerntaken samenhangen met burgerschap en welke competenties daarvoor zijn.

Het faciliterend kader voor burgerschap

Het voorgaande biedt ons inziens VMBO scholen een eerste overzicht van de verschillende aspecten die te maken hebben met het thema burgerschap. Immers, de VMBO gemeenschap participeert ook op het politieke, het sociaal-culturele en het economische domein. In onze optiek zou het zeer wenselijk zijn dat het huidige traject van de meester-docent bijdraagt aan de *emancipatie* van de VMBO gemeenschap in deze

drie domeinen. Juist waar het gaat om het leren omgaan met verschillen, is er in deze gemeenschap veel te leren over de herkomst van de diverse groepen, hun ervaringen met de Nederlandse maatschappij en er is alle reden om binnen die gemeenschap te leren omgaan met verschillen. Lessen waar de hele maatschappij lering uit zou kunnen trekken. Als dit project ertoe leidt dat het VMBO zich weet te verlossen van de bedenkelijke status ‘het afvoerputje van de maatschappij’ te zijn, zou het wel eens een hele dynamische en verrijkende partij binnen een project van maatschappelijke innovatie kunnen worden. Een vorm van maatschappelijke innovatie waarin participatief burgerschap een fundamentele rol speelt.

Wij zijn van mening dat een systematisch verankering van (het denken over en het omgaan met) burgerschap op een school afhankelijk is van de wil van scholen om zelf eigenaar te worden van dit thema¹. Het eigenaarschap kan een school verwerven door, bijvoorbeeld, gebruik te maken van inzichten die zijn ontwikkeld bij de implementatie van onderwijsvernieuwing.

Uitgangspunten voor de ontwikkeling van een visie op burgerschap

Op basis van het voorgaande formuleren we een aantal uitgangspunten:

- De introductie van het thema Burgerschap vereist in de school een bezinning op de bestaande schoolvisie en –oriëntatie, en daarmee op de waarden die de school belangrijk vindt en wil uitdragen. Het lijkt goed eerst te inventariseren wat de huidige uitgangspunten zijn op het gebied van burgerschap. Zijn deze herkenbaar aanwezig in het onderwijsprogramma, volstaan die of moeten die worden aangepast? Welke waarden zijn voor de school en de mensen die daar werken belangrijk?
- Burgerschapsoriëntatie is een ‘whole school approach’ van de conciërge tot de directeur, leerlingen, op en oop, ouders: alle stakeholders doen mee².
- Burgerschap is geen eenmalige zaak: het is een proces waar voortdurend aandacht aan besteed moet worden. Het leermateriaal wordt gevormd door de context van de klas, de school, de omgeving en de maatschappij in haar geheel. Hoe de school hier mee omgaat is de cruciale vraag en die moet in overeenstemming zijn met de door de school geformuleerde visie die gedragen moet worden door alle stakeholders.
- Burgerschap moet je DOEN. Het is niet voor later: het is voor nu. De school is de samenleving in het klein met al haar diversiteit, tegenstellingen en conflicterende belangen.
- Burgerschap en identiteitsontwikkeling zijn twee zijden van dezelfde medaille. Beide staan ten dienste van elkaar en kunnen elkaar versterken.

¹ Wij onderschrijven in dit opzicht de visie van het ministerie van Onderwijs:

“Bij een sector die zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid neemt en zelf beslist over de manier waarop het onderwijs aan kinderen wordt aangeboden en ingericht, past geen overheid die zich in detail bemoeit met hoe scholen dit doen”. Ministerie van OCW 2004, Koers primair onderwijs p. 1.

² Afhankelijk van de richting die de scholen besluiten op te gaan, kan de benadering van Van Nistelrooij en De Wilde (2008) hierbij een heel nuttig instrument zijn. De auteurs beschrijven een participatieve benadering van veranderingsmanagement, waarin alle stakeholder meedoen en waarin micro- en macroprocessen steeds met elkaar in verband worden gebracht.

- Bij burgerschap en identiteitsontwikkeling gaat het niet alleen om de ontwikkeling van kennis en vaardigheden, maar vooral ook om normatieve, affectieve en houdingsaspecten.
Voor de ontwikkeling van kennis en vaardigheden lijken de bestaande curricula voor maatschappijleer, het materiaal voor ondersteuning en begeleiding van leerlingen tijdens hun maatschappelijke en beroepsgerichte stages en het MBO programma Leren, loopbaan en burgerschap goed te kunnen voldoen.
Voor de ontwikkeling van normatieve, affectieve en houdingscompetenties lijkt een programma als de Vreedzame een goede basis te kunnen bieden.
- Een focus op, bijvoorbeeld, de ontwikkeling van een meer adequate wijze om met conflicten om te gaan die zich in de school voordoen, zoals de Vreedzame school die voorstaat, lijkt beter te voldoen dan een programma dat breed inzet op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Leerlingen, leerkrachten, niet-onderwijzend personeel en ouders die in staat zijn conflicten zonder gebruik van verbaal en fysiek geweld op te lossen, hebben zich natuurlijk ook een aantal andere competenties eigen gemaakt, zoals: positief omgaan met anderen, verantwoordelijkheid nemen, zich in kunnen leven in anderen, oplossingsgericht kunnen denken en verschillen tussen mensen kunnen herkennen en waarderen.

Voorstel voor een gefaseerd ontwikkeltraject

Op grond van deze uitgangspunten doen wij hierbij een voorstel voor een door de school en de docenten gestuurd ontwikkelingstraject dat uit drie fasen bestaat. Het resultaat van de eerste fase is de formulering van het normatieve kader.

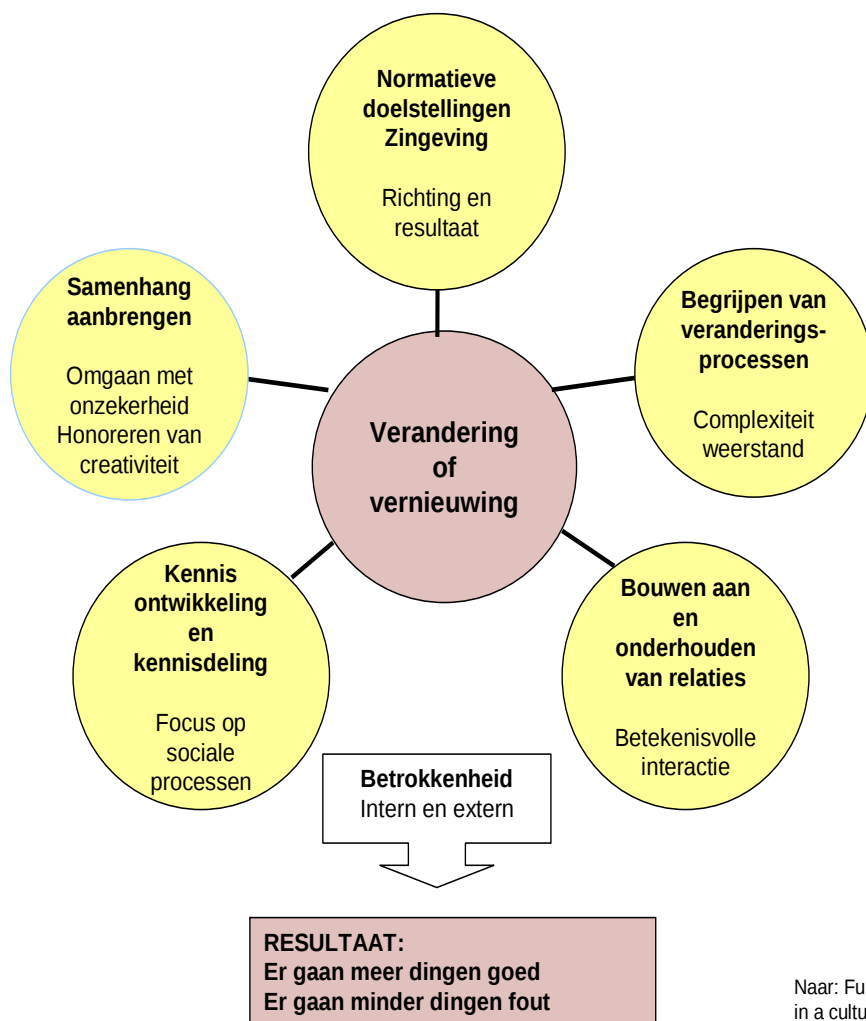
Fase 1: het gezamenlijk vaststellen van een visie op burgerschap in de context van de eigen school (rondetafelgesprekken – waar mogelijk en gewenst samen met lln en ouders). Uitkomst: normatief kader;

Fase 2: gezamenlijk maken van een analyse van wat de scholen nodig hebben om deze visie te implementeren. Uitkomst: beschrijving implementatietraject. Het zou zinvol zijn dat de uitvoerders van het traject bij deze fase betrokken zijn.

Fase 3: implementatiefase

Achtergronden ter ondersteuning van Fase 1:

Fullan (2001) betoogt dat onderwijsinnovaties per definitie complex, dynamisch en multidimensionaal zijn. Hij stelt een model voor om meer greep te krijgen op dit proces:

Naar: Fullan, Michael (2001). Leading in a culture of change. San Francisco: Jossey-Bass

Centraal in dit model staat de normatieve doelstellingen, de zingeving. Wat willen wij met elkaar betekenen: voor elkaar, voor onze leerlingen, voor de omgeving van de school, voor de wijk waarin we staan? De normatieve doelstellingen bepalen voor een groot deel de richting van de vernieuwing en het beoogde resultaat ervan.

Een hulpmiddel om met elkaar overeenstemming te bereiken over de normatieve doelstellingen is deze te bespreken met behulp van het model van de ijsberg. Dit model laat zien dat het stellen van normatieve vragen, ermee bezig zijn in dialoog en de uitkomsten vertalen naar een beoogde verandering of vernieuwing van de organisatie, zich niet zozeer richt op het concrete gedrag van de participanten, maar vooral op hun (vaak verborgen) motieven, opvattingen, overtuigingen, normen en waarden. Aspecten van de persoonlijk die wat lastiger toegankelijk zijn, maar die wel essentieel zijn om greep op te krijgen wil een innovatie kans van slagen hebben.

Het programma *'De leraar in de spiegel'* van het Seminarium voor Orthopedagogiek en de spellen van Gerrickens kunnen teams helpen greep te krijgen op deze aspecten.

Daarnaast kunnen bepaalde vormen van dialoog nuttig zijn gedurende het proces. Het Socratisch gesprek is een goed middel om helderheid te krijgen over concepten. Het is een gespreksvorm waarin de inhoud van wat gezegd wordt centraal staat. Een ander voorbeeld is de reflexieve dialoog zoals ontwikkeld door William Isaacs (1999). Deze dialoogvorm onderscheidt vier fasen waarin iedere deelnemer zich verdiept in het standpunt van de ander. Op deze manier kan een nieuw contextueel kader ontstaan doordat men vanuit gedeelde belangen gaat denken. Vooral voor scholen die maatschappelijke vernieuwing en emancipatie voor ogen hebben kan dit een heel goed middel zijn. In een dergelijk traject kan ook het werken met narratieven³ en instrumenten als digital story-telling (Jansen en van der Linde, 2006) goede resultaten opleveren.

Gedrag

Kennis

Motivat

**Gevoelens,
houding en
opvattingen**

**Normen en
waarden**

(Schuman, 2007)

³ Zie voor het belang en de functie van narratieven in maatschappelijke processen: Montessori, N., (2008) Over narratieven en vredeswetenschappen, <http://www.stichtingvredeswetenschappen.nl/page45.html>

Bouwstenen ter ondersteuning van het vaststellen van het normatieve kader (fase 1):

Het lijkt belangrijk dat elke school die zich wil gaan bezig houden met het thema burgerschap in samenwerking met alle betrokkenen een intensieve dialoog op gang brengt over betekenis, inhoud en reikwijdte van een aantal universele thema's. Deze thema's zijn:

- Vrijheid versus onderdrukking
- Eigen verantwoordelijkheid versus de publieke zaak
- Welvaart versus armoede
- Gelijkheid versus ongelijkheid
- De participerende burger versus de calculerende burger
- De relatie tussen het individu en de gemeenschap (ik-wij)
- De relatie tussen eenvormigheid en diversiteit (Ontleend aan Democracy and Diversity, Leeds 2006)

De uitkomsten van een dergelijke dialoog zou het normatieve en contextuele kader van de betreffende school kunnen zijn. Dit kader wordt hiermee het vertrekpunt voor verdere ontwikkeling van een ondersteuningsprogramma die jongeren helpt en stimuleert zich te ontwikkelen als democratische burgers, die op alle niveaus (wonen, werken, vrije tijd en het functioneren binnen verschillende gemeenschappen) participeren in de samenleving en die ervan afzien meningsverschillen en /of conflicten op te lossen met verbaal of fysiek geweld. Afhankelijk van hoe ver scholen willen gaan, zou dit project kunnen leiden tot een proces van maatschappelijke innovatie. Een concreet resultaat zou dan kunnen zijn de emancipatie van het VMBO als instelling en de 'empowerment' van de medewerkers en leerlingen uit deze sector.

Competenties van leerkrachten en andere professionals

De SBL competenties vormen hiervoor het uitgangspunt. In een latere fase van dit project kunnen zij verder worden uitgewerkt. Hier volstaan we met enkele suggesties:

- Een goede leraar is *interpersoonlijk* competent. Hierbij gaat het om: ruimte kunnen en willen geven, de eigen mening opschorten, van perspectief kunnen wisselen, zichzelf kunnen verplaatsen in de standpunten van anderen; zich bewustzijn van de eigen waarden en gevoelens en sociale signalen van zijn lln kunnen opvangen en op waarde schatten.
- Een goede leraar is *pedagogisch* competent. Hierbij gaat het om dialogische competenties; herkennen van en waarderen van verschillen; kunnen delen van de macht dat wil zeggen de leerlingen kunnen stimuleren en uitdagen zelf verantwoordelijkheid te nemen. Hij /zij wil en kan responsief en adaptief reageren.
- Een goede leraar is *vakinhoudelijk en didactisch* competent. Vanuit de schoolvisie is de leraar in staat om voor zijn vak aspecten van democratisch burgerschap te vertalen naar zijn /haar groep en naar de actualiteit. Hij /zij heeft kennis van de

- zeven normatieve bouwstenen en weet deze te relateren aan zijn vak. Hij /zij kan aansluiten bij de specifieke behoeften van de groep en van individuele leerlingen en faciliteert interactieve werkvormen en discussies.
- Een goede leraar is *organisatorisch* competent. Hij /zij moet kansen zien om met aspecten van burgerschap bezig te zijn en de groep faciliteren en stimuleren om deze te benutten.
 - Een goede leraar is competent *in samenwerking met collega's*. Burgerschap ontwikkelt zich niet op een eiland. De wijze waarop leraren met elkaar omgaan en met elkaar samenwerken en elkaar ondersteunen heeft een voorbeeldfunctie voor de leerling. De vrijheid van de een is begrensd door de vrijheid van de ander.
 - Een goede leraar is competent *in samenwerking met de omgeving van de school*. School en samenleving zijn geen gescheiden entiteiten. De lokale omgeving is *de rijke leeromgeving*. De school is de samenleving en de samenleving heeft de school nodig. De competente leraar/es waardeert en benut de dagelijkse ervaringen van leerlingen op school, thuis en in de buurt of de wijk als een verrijking en een onuitputtelijke bron voor inspirerende leeractiviteiten. Hij /zij stimuleert leerlingen om actief te participeren in die omgeving (maatschappelijke stages, vrijwilligerswerk, buurtprojecten).
 - Een goede leraar is competent *in reflectie en ontwikkeling*. Hij /zij is competent om kritisch, reflectief, en dialogisch om te gaan met de eigen visie, die van anderen en met de diversiteit in zich zelf en in de cultuur.

Voortgang van het project

Zodra de scholen zover zijn dat zij hun eigen visie (lees hun eigen normatief kader) hebben geformuleerd (dit is de uitkomst van de eerste fase), kan dit project beginnen aan **fase 2**: het analyseren wat de betreffende school nodig heeft om deze visie succesvol te kunnen implementeren. De uitkomst hiervan is een beschrijving van implementatietraject. Het zou zinvol zijn dat de uitvoerders van het traject bij deze fase betrokken zijn.

De **derde fase** omvat de feitelijke implementatie en de duurzame verankering en komt als zodanig nooit te einde, is nooit af.

Uitkomsten en resultaten

Deze zijn afhankelijk van de insteek die de scholen kiezen. Als zij meegaan in ons voorstel te kiezen voor een eenduidige aanpak gericht op het oplossen van conflicten die zich voordoen, bijvoorbeeld via het programma de Vreedzame School, dan kunnen de instrumenten die in dit programma gebruikt worden ook beoordeeld worden op hun toepassingsgeschiktheid voor het VMBO. Deze instrumenten worden gebruikt om te bepalen wat de effecten zijn van de implementatie van een programma gericht op burgerschapsvorming en het oplossen van conflicten zonder verbaal of fysiek geweld. Concreet gaat het dan om:

- Het doen van een nulmeting
- Het gebruiken van een veiligheidsthermometer
- Het hanteren van een door de school zelf opgestelde lijst met succesindicatoren

- Het gebruik van Schoolvideointeractiebegeleiding

Daarnaast kunnen wellicht bestaande instrumenten worden ingezet, zoals de Schoolvragenlijst, waar veel scholen al mee werken, of met een vergelijkbaar onderzoeksinstrument.

Het monitoren van het aantal sancties, schorsingen en spijbelen kan het geheel van ondersteunende data voorzien.

In onze optiek zou het mooiste resultaat zijn dat dit project zichtbaar heeft bijgedragen aan de emancipatie, participatie en de *empowerment* van het VMBO binnen het Nederlandse onderwijsstelsel.

Referenties:

- Castelijin, Gerard, Pauw, Leo en van Sonderen, Jacob (2006). *Handleiding De vreedzame school* – Groep 7. Maartensdijk: Stichting Eduniek.
- Democracy and Diversity: Principles and Concepts for educating Citizens in a Global Age (2006). Conference Report, University of Leeds.
- Fullan, Michael (2001). *Leading in a culture of change*. San Fransisco: Jossey Bass.
- Gemeenschappelijk Procesmanagement Competentieverricht Beroepsonderwijs (2007).
- Isaacs, W. (1999). *Dialogue and the art of thinking together*, New York: Doubleday.
- Jansen, H., Van der Linde, R., (2006). *Vertellend leren. Digital storytelling binnen levend leren*, Utrecht: Agiel.
- Leren, loopbaan en burgerschap.
- Nistelrooij, A. van, Wilde, R. de, (2008). *Voorbij verandermanagement. Whole Scale Change, de wind onder de vleugels*, Deventer: Kluwer.
- Onderwijsraad (2003). *Onderwijs en Burgerschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2001). *Aansprekend opvoeden – Balanceren tussen steun en toezicht*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
- Scheffer, P. (2007). *Het land van aankomst*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schuman, Hans (2007). *Onderwijsinnovatie*. Interne publicatie. Utrecht: Seminarium voor Orthopedagogiek.
- Windesheim (2008) *Burgerschapscompetenties voor leraren - Servicedocument bij de SBL- competenties*. Zwolle: Windesheim.

Aanbevolen handboeken:

- Peeters, J. (2007). *Globalisering en identiteit. De professional als wereldburger*. Den Haag: Ruward
- Schermer, K. (2008). *Interculturele samenwerking en communicatie*. Groningen/Houten: Wolters Noordhoff.